

STUDIE

eBadatelna Archivu bezpečnostních složek

SVĚTLANA PTÁČNÍKOVÁ

EBadatelna of the Security Services Archive.

The *eBadatelna* [eReadingRoom] application, developed in cooperation between the Security Services Archive and the IT department of the Institute for the Study of Totalitarian Regimes and launched in 2016, enables interested parties to electronically search transcribed archival materials and registered researchers to remotely access some of the digitised archival materials. So far, the application covers fully digitised collections or their parts for which at least basic descriptive information exists. This paper provides an introduction to the history of the development of the application and describes in detail its use: from registering through displaying archival files and their finding aids to searching for materials on a specific person or topic and downloading selected materials. It also discusses the methodological pitfalls of the application that need to be addressed.

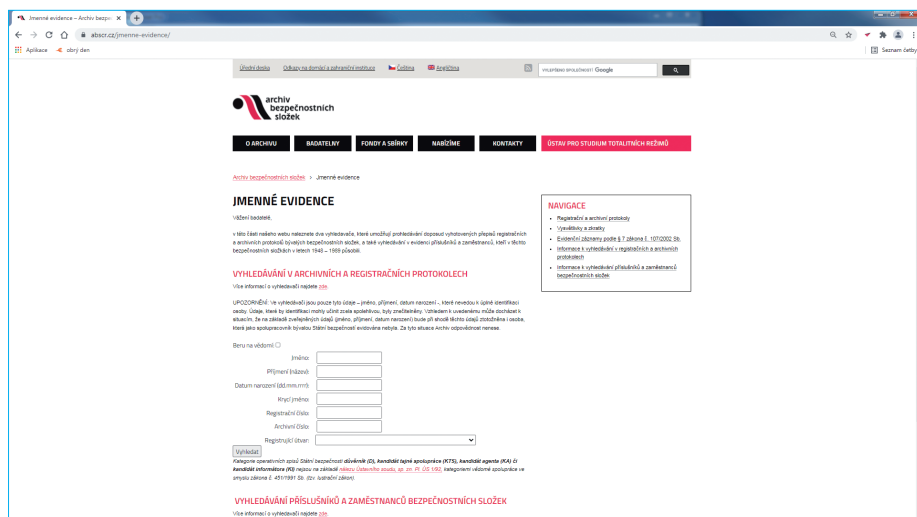
Keywords: *eBadatelna*, Security Services Archive, search in digitised archives (digitisation / digitised materials), remote access

Aplikace *eBadatelna* usnadňuje badatelům vyhledávání v archivních pomůckách Archivu bezpečnostních složek (ABS) již od roku 2016 a umožňuje těm z nich, kteří jsou registrováni (tj. jejichž totožnost je ověřena), dálkový přístup k archivem spravovaným archiváliím.

Nejdříve se vraťme o několik let zpět do historie: Archiv bezpečnostních složek zahájil svoji faktickou činnost k 1. 2. 2008, přičemž navázal svým způsobem na činnost Archivu ministerstva vnitra (AMV). Možnosti badatelů, kteří kdysi mířili do AMV, byly vzhledem ke stávající legislativě velmi omezené. Dosti dlouho nemohli dostat do rukou ani existující archivní pomůcky, byli závislí

na tom, co jim na základě jejich požadavku pracovníci archivu dohledali a předložili.

Je pochopitelné, že za této situace byli badatelé vděční za každý pokrok, jímž byly po vzniku ABS jeho webové stránky. Na nich byl (a je) zveřejněn vyhledávač v registračních a archivních pomůckách bývalých bezpečnostních složek, který umožňoval zjistit, zda k osobě, o níž se žadatel zajímal, byly bývalou Státní bezpečností vedeny nějaké svazky či spisy (byť šlo – a stále jde – o údaj orientační).¹

Dalším tehdy oceňovaným krokem bylo zveřejnění archivních pomůcek a soupisů, bohužel pouze ve formě naskenovaných PDF souborů, které neumožňovaly jiný způsob vyhledávání než pomocí rejstříků na jejich konci.

Tehdejší vedení Ústavu pro studium totalitních režimů slibovalo od počátku možnost studia digitalizovaných archiválií „z tepla obývacího pokoje“. Bohužel, zůstalo pouze u slibu. V roce 2009 byl sice spuštěn tzv. „elektronický archiv“, který měl badateli umožnit studium jím vybraných digitalizovaných archiválií, ale ten fungoval (pokud fungoval) pouze v rámci badatelen, a navíc vykazoval značné nedostatky. Archiv bezpečnostních složek tedy začal za pomoci IT úseku Ústavu pro studium totalitních režimů (vlastní IT oddělení tehdy totiž ještě neměl) vyvíjet zcela novou aplikaci, která byla po přibližně rok a půl trvajícím vývoji spuštěna za velkého zájmu médií v březnu 2016.

1 Viz <https://www.abscr.cz/jmenne-evidence/>.

Mnohé jiné archivy v té době již delší dobu zveřejňovaly na svých webových stránkách zejména starší archiválie. Situace Archivu bezpečnostních složek ovšem byla v tomto ohledu specifická. Díky výjimce dle odstavce 11 § 37 zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě, mohou být předkládány ke studiu prakticky všechny archiválie ve správě ABS, aniž by se muselo řešit jejich stáří či existence osobních nebo citlivých osobních údajů v nich obsažených. Archiv ovšem nemůže tyto archiválie bez úpravy zveřejňovat. Bylo proto nezbytné vytvořit takovou aplikaci, která umožní dodržet ustanovení zákona. Jde především o evidenci předkládaných archiválií, identifikaci badatele a možnost vyplňování údajů do elektronické formy badatelského listu. V podstatě to znamenalo přenést činnosti, které je badatel povinen učinit v badatelně archivu, k němu domů (či kamkoliv, kde má přístup k internetu). V praktickém ohledu bylo nutné vytvořit systém umožňující jednoznačnou identifikaci badatele a ukládající informace o jím prostudovaných archiváliích.

Po dokončení vývojových prací, které probíhaly v těsné spolupráci s IT Ústavu pro studium totalitních režimů, byla eBadatelna na jaře 2016 spuštěna v testovacím režimu. Badatelům se tak otevřela možnost bez nutnosti registrace studovat i elektronicky prohledávat archivní pomůcky a těm registrovaným pak i studovat a stahovat si část digitalizovaných archiválií on-line. V první fázi se archiv rozhodl nepokoušet se o dálkovou identifikaci badatelů, např. prostřednictvím datových schránek, protože legislativní i praktické problémy mohly tehdy ohrozit, popř. oddálit spuštění aplikace. Používání aplikace bylo tedy podmíněno alespoň jednou návštěvou badatelny a identifikací badatele na místě prostřednictvím jeho občanského průkazu nebo jiného dokladu totožnosti, jak ukládá platný zákon 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě, a prováděcí vyhláška č. 645/2004 Sb., ve znění pozdějších předpisů. Velká výhoda však spočívala v tom, že bylo možné zjednodušit registraci a přihlašování do systému na kombinaci badatelovy e-mailové adresy a jím zvoleného hesla. Badatel mohl veškeré kroky k registraci učinit prostřednictvím internetu. V říjnu 2019 byla do eBadatelny přidána možnost registrace a aktivace uživatelského účtu ryze elektronickou cestou bez nutnosti osobní návštěvy badatelny. K tomu je nutno disponovat tzv. elektronickou identitou, tedy buď občanským průkazem vydaným po 1. 7. 2018 s aktivovaným čipem, nebo uživatelským profilem, založeným na portálu www.eidentita.cz Národní identitní autority (NIA), za pomoci registrovaného telefonního čísla pro zasílání SMS a ověřené identity uživatele na libovolném kontaktním místě státní správy (Czech POINT).

V době vzniku tohoto článku má eBadatelna 1550 aktivních uživatelů. Toto číslo se neustále mění. Noví badatelé přibývají, ale dochází i k opačnému procesu: registrovaní a ověření badatelé jsou jednou ročně vyzváni, aby potvrdili

správnost jimi nahlášených osobních údajů. Pokud tak neučiní, je jim účet pozastaven a posléze zrušen.

Do eBadatelny jsou prozatím zařazovány plně digitalizované fondy nebo jejich části, k nimž existují alespoň základní popisné informace. Z tzv. spisových fondů, tj. fondů běžné písemné agendy útvarů jsou to fondy centrálních útvarů unitárního ministerstva vnitra a Federálního ministerstva vnitra, jako Sekretariát Federálního ministerstva vnitra, Organizační a vnitřní správa Federálního ministerstva vnitra nebo Inspekce ministra vnitra ČSSR. Jsou to archivní soubory, které byly systematicky digitalizovány pro svůj význam a důležitost informací, které z nich lze čerpat. Obsahují mimo jiné i materiály kolegia ministra národní bezpečnosti a kolegia ministra vnitra, jimiž prošly mnohé klíčové události tehdejší doby, pokud se týkaly bezpečnosti. Byly v nich probírány ty nejpodstatnější otázky týkající se organizace a činnosti bezpečnostního aparátu. Největší objem tímto způsobem přístupných skenů, téměř pět a půl milionu, ovšem tvoří tzv. svazková agenda, tj. svazky kontrarozvědného rozpracování, svazky tajných spolupracovníků, zvláštní agenturní svazky a tzv. sbírka Ministerstvo národní bezpečnosti, tedy sbírka obsahující zejména operativní svazky a vyšetřovací spisy StB týkající se procesů s některými stranickými funkcionáři a vedoucími pracovníky státního aparátu. Jsou zde rovněž některé fondy tzv. Studijního ústavu, jako Velitelství StB Praha, Kabinet státobezpečnostních materiálů nebo nejnověji fond Židovské organizace, vzniklý soustředěním dokumentace zabavené různým židovským a sionistickým organizacím. Jejich zpřístupněním chtěl Archiv bezpečnostních složek především uspokojit zájem veřejnosti o tento typ archiválií (bohužel zejména vlivem některých novinářů a „mediálních historiků“ jsou svazky mnohými považovány za alfu a omegu toho, co může archiv nabídnout). I v tomto případě byly přitom zvoleny systematicky digitalizované celky.

Pokud bychom eBadatelnu srovnali s jinými aplikacemi, které umožňují zpřístupňování digitálních reprodukcí archiválií, např. s aplikací Vademecum, je hlavní předností eBadatelny přesná evidence archiválií, studovaných tím kterým konkrétním badatelem, tedy to, že zcela naplňuje příslušná ustanovení archivního zákona týkající se nahlížení do archiválií. Na rozdíl od Vademeca si uživatel může archiválii nejen zobrazit, ale i stáhnout. Je tu však také stinná stránka spočívající v prozatímní nemožnosti elektronické identifikace badatele-cizince. Na vyřešení této otázky však nemá archiv vliv.

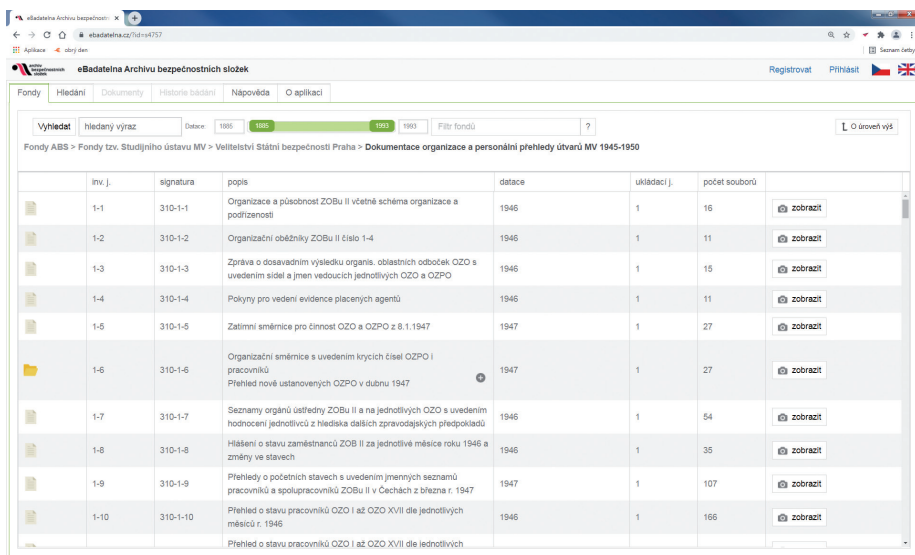
V určitém okamžiku narazila ovšem eBadatelna na technologické limity. Původně byla totiž dimenzována na určitou kapacitu dat a v okamžiku, kdy by jí bylo dosaženo, by se neúměrně prodlužovala doba vyhledávání i zobrazování archiválií. Další problém představovala skutečnost, že digitalizáty nebyly zob-

razovány přímo z úložiště, ale šlo o kopie pro potřeby eBadatelný. Rovněž způsob jejich vkládání do aplikace byl poměrně složitý. Proto začali pracovníci IT úseku vyvíjet zcela novou aplikaci SODA, která představuje jednotné řešení pořizování, správy a zpřístupňování digitálních reprodukcí a do níž je integrována i eBadatelna. Aplikace bude v nejbližší době nasazena do ostrého provozu.

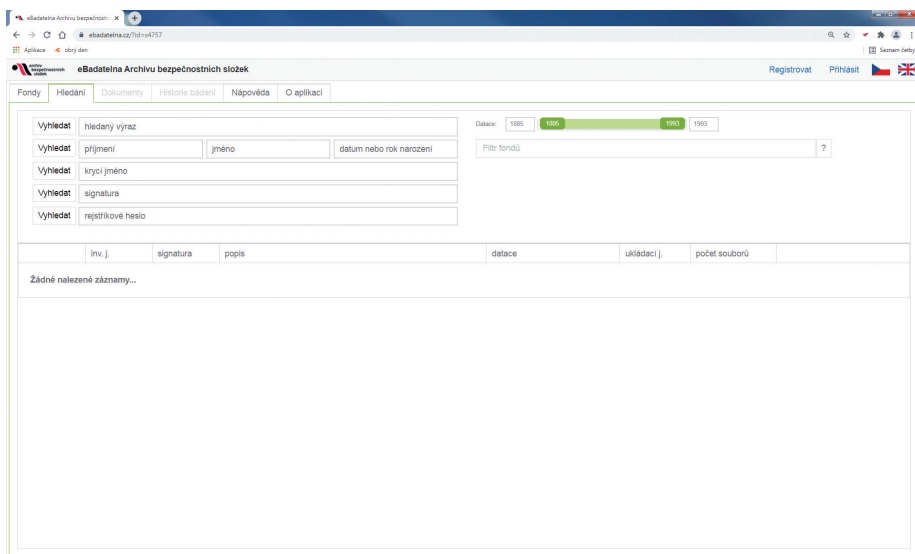
V souvislosti s eBadatelnou – a zejména se systémem SODA – bude třeba dořešit některé metodologické otázky. Archivářům netřeba vysvětlovat, že archivní zpracování má svoji posloupnost, tedy archivní uspořádání souboru, vytvoření archivní pomůcky (ideálně v systému elektronického zpracování archiválií, který odpovídá základním pravidlům pro zpracování archiválií) a konečně jeho digitalizaci a publikaci digitalizátů on-line. V České republice se pro elektronické zpracování archiválií používají zejména systémy ELZA nebo Pro-Archiv, které jsou nadále rozvíjeny a v budoucnu se počítá i s napojením digitalizátů (pro prezentaci dat z aplikace ELZA je např. vyvíjen software ARON – ARchiv ONline –, jehož možné využití pro své potřeby nevyklučuje ani Archiv bezpečnostních složek, který má ve zmíněné aplikaci zpracováno již několik archivních souborů.

Archiv je bohužel nucen potýkat se s neblahým dědictvím minulosti, v počátcích jeho existence byl totiž kladen důraz především na digitalizaci bez ohledu na stav zpracování archiválií. Archiv má velké množství digitalizovaných archiválií, ale způsob digitalizace neodpovídá členění archiválií dle základních pravidel pro jejich zpracování. V dané chvíli jsou tak striktně odděleny fyzické archivní soubory a k nim existující stávající schválené archivní pomůcky na straně jedné a eBadatelna jakožto nástroj pro vyhledávání v elektronicky přepsaných archivních pomůckách, které se od těch schválených mohou v detailech lišit, a pro zobrazování digitalizovaných archiválií. Je otázka, zda se tento nesoulad podaří vyřešit. Obávám se, že u archivních souborů, které neodpovídají základním pravidlům, půjde o stav setrvalý. U fondů a sbírek zpracovaných v ELZE by měla být situace v budoucnu lepší – jedním z cílů IT úseku archivu je, aby byl možný export dat z ELZY do výše zmíněného systému SODA a následně prezentace těchto dat prostřednictvím eBadatelný. Jako archivářka považuji popsanou funkcionalitu za klíčovou. Digitalizace musí vycházet z archivního zpracování, nikoliv naopak.

Výhody aplikace eBadatelna mohli badatelé naplno ocenit v době koronavirové krize v letech 2020 a 2021, kdy byl archiv nucen v důsledku epidemiologické situace své badatelný uzavřít nebo výrazně omezit jejich činnost. Badatelé si tak v roce 2020 prostřednictvím této aplikace prostudovali 32 384 inventárních jednotek. Pokud mezi uživateli dosud nejste, snad vás tento příspěvek motivuje k tomu, abyste se mezi ně zařadili i vy.

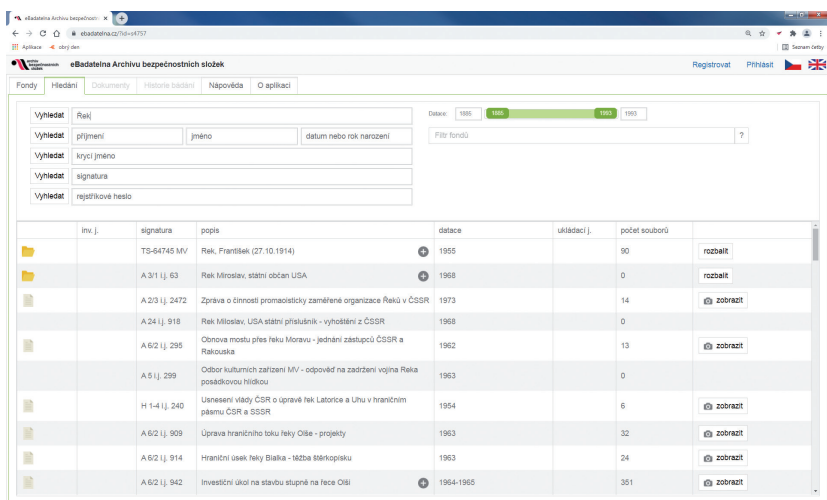
Obr. 1 Pokud si otevřete úvodní stránku <http://www.ebadatelna.cz/>, uvidíte napravo tlačítko „registrovat“. Po jeho rozkliknutí se ukáže tenhle formulář. ebadatelna.cz/account/register

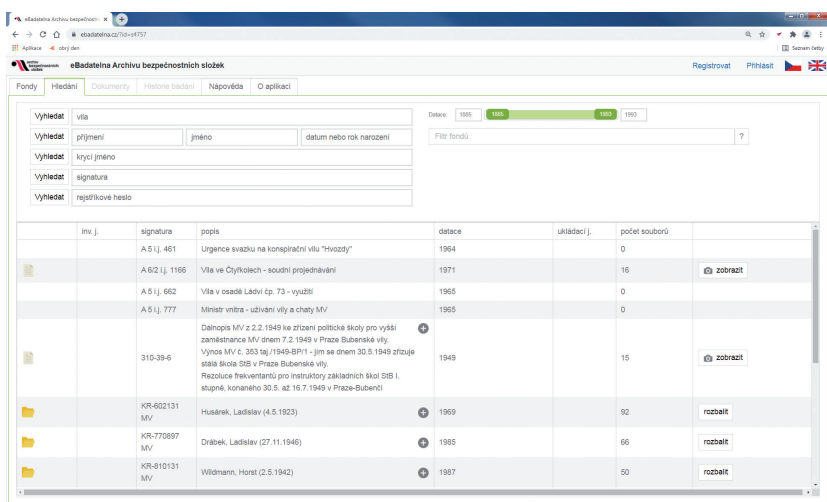
Obr. 2 Vyplníte všechny požadované kolonky a kliknete na „registrovat“. Jestliže máte možnost elektronické identifikace, postupujete podle návodu, který je popsán pod příslušným prolinkem. Jak už bylo řečeno, k pročítání přepsaných archivních pomůcek není registrace nutná. Kliknutím na záložku „Fondy“ se zobrazí tematické skupiny, soustřeďující typově obdobné fondy a sbírky. Ty lze dále rozbalit na jednotlivé archivní soubory a posléze signatury s popisy.

Obr. 3 Badatelé si je mohou postupně rozbalovat a pročítat.

Obr. 4 Ovšem většina dá jistě přednost vyhledávání, které umožní zjistit, zda se v ABS nachází něco k tématu nebo osobě, které badatele zajímají, a to napříč fondy. I to lze učinit bez registrace. V tom případě se kliknutím na tlačítko „Hledání“ otevře vyhledávací formulář, kam je možné zadat jméno osoby, krycí jméno, rejstříkové heslo nebo téma.

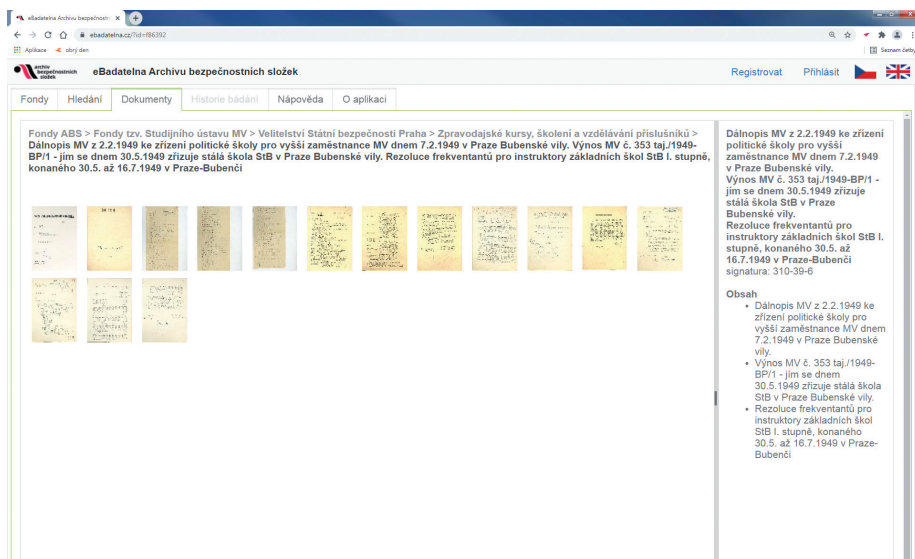

Obr. 5 Aplikace umožňuje prohledávat plnotextově všechna dostupná pole. Používá slovníky, které dokáží vyhledat většinu tvarů kořene daného slova bez ohledu na diakritiku. Při zadání některých velmi krátkých slov se může zobrazit velké množství výsledků (např. při dohledávání archiválií k problematice Řeků systém automaticky nabídne i archiválie, obsahující slovo řeka) – v tom případě je dobré použít některý z omezovačů či vyhledávat dle specifických kritérií. Výsledky jsou řazené dle relevance, tj. ty, které obsahují přímo zadané slovo, jsou na nejvyšších místech.²

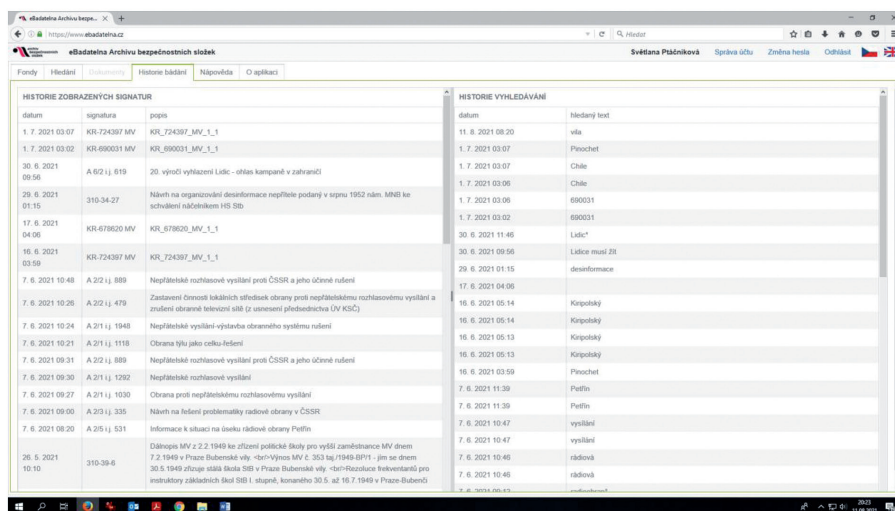

Obr. 6 Ve výsledcích figurují i krycí názvy svazků, tedy např. při zadání slova „vila“ budou výsledky obsahovat i odkazy na svazky osob vedených pod tímto krycím jménem:

2 Vše je podrobně popsáno pod záložkou „Nápověda“.

Obr. 7 Položky, u nichž je vpravo tlačítko „zobrazit“, si registrovaný badatel (viz výše) může otevřít, a pokud ho archiválie zaujme, lze ji označit a stáhnout ve formě souboru PDF, opatřeného vodoznakem.

Obr. 8 Ještě krátce zmíním záložku Historie badání – pokud na ni registrovaný badatel klikne, uvidí vlevo přehled zobrazených signatur a vpravo přehled jím vyhledávaných témat nebo jmen. Přehled signatur, zobrazených badatelem v daném roce, se stává součástí jeho badatelského listu.